

**МИХАЙЛО МОСКАЛЕНКО: ПЕРЕВОДЧИК, ИСТОРИК И ТЕОРЕТИК
ПЕРЕВОДА, РЕДАКТОР, ПУБЛИЦИСТ**

Статтю присвячено огляду перекладацької та перекладознавчої творчості Михайла Москаленка (1948-2006), одного з “останніх класиків” українського художнього перекладу ХХ сторіччя.

Ключові слова: Михайло Москаленко, український художній переклад, ХХ сторіччя.

The paper gives an outline of Mykhajlo Moskalenko's (1948-2006) theoretical and practical translation activity as one of “the late classics” in the Ukrainian XX century literary translation.

Key words: Mykhajlo Moskalenko, the Ukrainian literary translation, the XXth century.

Преліминари. Творчество Михайла Никоновича Москаленко (1948-2006), переводчика, историка и теоретика перевода, редактора, публициста, культуролога, – явление не только яркое, но и знаковое. Сегодня, когда земной путь М.М. уже завершился, можно смело утверждать: М.М. был и останется одним из “последних классиков” украинского художественного перевода ХХ века. Ему выпала судьба стать связующим звеном между основателями современного переводческого искусства и науки Украины в веке прошлом, ХХ-м, – и ее продолжателями в веке нынешнем, ХХI-м. Его наставники в области перевода еще учились этому высокому искусству у неоклассиков, а те наследовали традиции Ивана Франко и Леси Украинки. Через “розстріляне Відродження” 1920-х, через “загратоване Відродження” 1930-х-1940-х, через “придушене Відродження” 1960-х-1970-х – он (и такие, как он) сберегли и умножили миростроительные, державотворческие и национально-консолидирующие усилия 1000-летнего перевода Украины-Руси, евразийский и мировой масштаб ее духа.

Свою дорогу М.М. выбрал самостоятельно и сознательно. Рубежом для него (как он сам писал мне [6]) стал 1965 год. В Киевский университет по настоянию родителей (одаренных и успешных инженеров-химиков) он поступил на биофак, а специализировался в весьма перспективном и новом тогда направлении – генетике. (Кстати, пожизненная дружба свяжет М.М. с будущим академиком, а в ту пору однокашником М.М. – Ю. Ю. Глебой. По печальной иронии судьбы, ровесник М.М., – тот станет одним из спонсоров посмертного сборника статей Михайла Москаленко, а также воспоминаний о нем [1].)

Верность друзьям вообще, товарищам “в искусстве дивном” перевода в частности – на всю жизнь останется одной из доминант характера М.М. и его деятельности. А дружба эта была именно деятельной, творческой, хотя взыскательной. Так, М.М. был поддержан Ю. Глебой в тяжелейшие годы разгрома журнала “Всесвіт” (о чем я скажу дальше). М.М. ответил не просто благодарностью. Он перевел на английский язык целую монографию Ю. Глебы, и этот перевод в немалой степени открыл перед самым молодым тогда генетиком-академиком Украины “окно в Европу” и далее, далее, далее. Такая же пожизненная дружба связывала М.М. с поэтом Виктором Кордуном. И снова она принесла практические, творческие плоды. В 1970-е годы В.К. фактически был сначала запрещен к печати, а позже, уже в 1980-х, подвергнут критическим разносам за свои две, “проскользнувшие” сквозь цензуру, книги стихов. М.М. не только отстоял своими рецензиями (прежде всего в московском “Литературном обозрении”): Москва была тогда для киевских властей “мандатом на лояльность”) поэтическую репутацию В.К. Вдобавок

он активно подключил его к переводам. А переводы эти немало дали потом и оригинальному творчеству В.К.

Меня М.М. также подключил, по крайней мере, к трем проектам. Это были: 1) цикл сопроводительных статей к микроантологии украинской и зарубежной поэзии на, так сказать, “экологическую” тему (рубрика “Зелена евангелія” в журнале “Ойкумена”, 1991-1994). 2) Предисловие и комментарий к изданию украинских замовлянь (1993). Его 60-тысячный тираж разлетелся мгновенно, а сама книга составила как бы диптих к знаменитому “Золотослову”: сакральной песенной лирике Украины-Руси, собранной, переведенной (белорусская и русская части) и откомментированной все тем же М.М. 3) Предисловия к двум изданиям Б.-И. Антонича (1998, 2003). Издания эти, после десятилетий полузапрета, представили достаточно полно этого выдающегося поэта, переводчика, прозаика, эссеиста новому украинскому читателю.

Но вернусь к далеким 1960-м – ко времени, когда молодой М.М. выбирал свою дальнейшую судьбу. Перспективный студент-генетик, он по собственной инициативе стал участником семинаров по художественному переводу и по истории украинского перевода. Вел их в Киевском университете совсем недавно вернувшийся из Интинской ссылки репрессант с 13-летним стажем – Г. П. Кочур. Приглашал его (рискуя своим служебным положением) проф. А. А. Белецкий-младший. Слушателями этого семинара были многие талантливые молодые студенты-журналисты и студенты-филологи. В будущем они тоже станут переводчиками и редакторами переводов. Была, например, среди них Светлана Жолоб: она получит известность своими яркими интерпретациями прозы Гарсия Маркеса, а со временем займет многотрудный пост главного редактора головного издательства переводной литературы в Украине 1980-х – начала 1990-х – издательства “Дніпро”. С нею М.М. также соединит пожизненная творческая дружба и множество издательских проектов.

Тогда же, во II половине 1960-х, М.М. познакомился с цветом украинских “шестидесятников”: Иваном Драчом, Миколой Воробьевым, Иваном Дзюбою и многими-многими другими. Контакты с ними сделаются одним из самых “веских” оснований для будущего увольнения М.М. из редакции журнала “Всесвіт” – увольнения “по собственному желанию” (1978). Но никогда, – ни публично, ни приватно, в беседах со мной и переписке, – М.М. не пожалеет о том, что судьба свела его с этими людьми. Все они (без сомнения) тоже повлияли на его решение посвятить себя украинскому художественному переводу.

Сейчас молодым переводчикам и переводоведам трудно оценить сполна: что означал и чего стоил такой шаг? Сегодня это может выглядеть простой (разве что неожиданной) сменой профессии. На самом деле, в 1971 году (когда М.М. оканчивал университет), это был шаг очень мужественный и очень опасный. До начала 1970-х идеологическая верхушка “УССР” художественного перевода попросту не замечала. Фронт, где разворачивалась тогдашняя непрерывная “идеологическая борьба”, пролегал по другим территориям. К началу 1970-х сначала в Москве, – но тут же, со скоростью пожара, и по всем “республикам СССР”, – власти, наконец, уразумели: какую реальную культурную роль играет перевод в формировании умов (а главное – душ) “советской молодежи” и “советской интеллигенции”. Особенно же – молодежи и интеллигенции “национальной”. (Русские “националами” не считались.)

Если говорить коротко, – переводы истинных мастеров стали настоящей (а не иллюзорной) украинской литературой тех лет. Они заговорили с читателем на настоящем украинском языке (а не на выморочной “міністерській мові”). Причем заговорили на уровне Рильке и Лорки, Шекспира и Сервантеса, Гете и Норвида. Заговорили прямо, открыто, с гениальной мощью обо всем, о чем лишь намеками да эзоповской речью осмеливались говорить большинство читателей этих переводов. О Боге и о вечности, чей суд превыше всех и всяческих политических процессов. О совести, которую не в силах заглушить никакое насилие, ни обмануть никакая пропаганда. О культуре, которая

кажется такой уязвимой, такой беспомощной (а временами и бесполезной) – и которая единственная обеспечивает земное бессмертие любого народа...

Соответственно, на перевод и обрушились репрессивные удары 1970-х. Какие бы внешние поводы ни подбирали для разгрома журнала “Всесвіт” (специализировавшегося на переводах), для изгнания из Спілки письменників України Григория Кочура и Микола Лукаша, для перечеркивания издательских планов, касавшихся художественных переводов, для судебных или административных преследований тех людей, кто ныне вошел в канон нашей литературы и нашей науки, – основная цель этого массивного удара была одна. Цель заключалась в том, чтобы перекрыть кислород полноценному национальному бытию. Чтобы заблокировать читателям доступ к этому – альтернативному – национальному языку, к этой – альтернативной – национальной литературе (а переводная литература, повторяюсь, именно ею и стала). В конечном счете, чтобы лишить народ (молодежь и интеллигенцию прежде всего) культурной памяти, а следовательно – и полноценного будущего.

В такую – поистине титаническую – битву и вторгся по собственной воле очень молодой, очень немногословный, очень не “публичный” человек – Михайло Москаленко. Формально – он стал всего-навсего работать сначала редактором, а позднее зав. отделом переводной поэзии журнала “Всесвіт” (1971-1978). По сути – он начал платить своей кровью и плотью, здоровьем и житейской устроенностью, своим талантом и трудом за горькое и гордое право нести на собственных плечах (разумеется, не в одиночку) не только редакционную, переводческую, комментаторскую, организационную нагрузку, вызывающую у нас теперь (по ее масштабам) почтительное изумление. Не только ее нес (и достойно вынес) М.М. – он достойно выполнил за 35 лет своей творческой деятельности избранную им самим культурную миссию.

Мы знаем, что, свободно владея французским с детства, он самостоятельно выучил испанский, португальский, итальянский, английский, немецкий, старославянский, польский языки. Мы знаем, что перу М.М.-переводчика принадлежат такие монументальные вещи, как шумеро-аккадский эпос о Гильгамеше (в соавторстве с акад. И. М. Дьяконовым, 1987); как упомянутый уже мною “Золотослов” (1988); как монотомии лирики Поля Элюара (1975), Сен Жон Перса (2000), Стефана Малларме (2001), Поля Валери (2005); как эссеистика Лорки (1975) и Гюго (1985). Мы знаем, что М.М. почти успел закончить труд своих последних лет – очерки истории украинского перевода от II половины XIX века до II Мировой войны. Меньшее число людей знает, что без участия М.М. (когда – в роли титульного редактора, когда – “невидимого” консультанта и помощника) могли бы не выйти вовремя в свет такие издания, как полный украинский Шекспир, как серия “Майстри поетичного перекладу” (книги В. Мысика (1990), М. Лукаша (1990), примкнувшие к ним два издания переводов Г. Кочура (1991, 2000) и антология поэтического перевода Украины-Руси “Тисячоліття” (1995)). Еще меньше сегодняшних читателей, вероятно, вспомнят, что усилиями М.М.-редактора и комментатора к украинскому читателю вернулось наследие целой вереницы “екзильных” поэтов и переводчиков. А еще – творчество Леонида Гребинки (1990), историко-литературные труды Микола Зерова (2003), заново переосмысленная фигура Леся Курбаса (2001)... И этот перечень – далеко не полный.

Но не за славой гнался М.М., и не бедности он страшился. Его не исключали в эпоху “застоя” из Спілки письменників України, – потому что приняли его в Спілку лишь в 1988-м году. Его не лишали переводческих премий, – потому что премию имени Максима Рыльского он получил только в 1996-м году, в том же году – премию имени Микола Лукаша, а две премии имени Григория Сковороды – в 2002-м и 2006-м годах. И не он, а мы обязаны теперь помнить, как после изгнания из “Всесвіта”, после месяцев безработицы М.М. разрешили, наконец, устроиться редактором – но куда? В “Вісник сільськогосподарської науки”, с окладом в 70 рублей – зарплата тогдашней уборщицы...

Помогали ли ему в ту пору? Да, насколько он сам позволял. Поддерживали? Да, многие из его товарищей. И все же – тот самый, посмертный сборник его памяти, вышедший не в 1980-е, не в 1990-е, а в 2000-е уже годы, издан благодаря энергии нескольких энтузиастов и помощи нескольких спонсоров, а потому – более чем ограниченным тиражом. А вот это уже спросится с нас, сегодняшних.

Михайло Москаленко прожил свою – не подменную и не суррогатную жизнь. За несколько лет до смерти он написал мне: “Оказывается, я был счастливым человеком: всю жизнь я переводил то, что считал важным и нужным”. Теперь уже не ему, а нам предстоит ответить на вопрос: что можно – и нужно! – сделать нам, ныне живущим современникам М.М., чтобы и нам не было стыдно перед нашими преемниками?

1. М.М. не смог – по условиям “времени и места” – воспитать школу своих учеников: переводчиков и переводоведов. Пора закрывать этот пробел. Кафедра теории и практики перевода Херсонского университета, одна из самых молодых в Украине, заслуживает того, чтобы носить имя “младшего классика” современного украинского перевода – Михайла Москаленко. (Подобно тому, как носят имена Григория Кочура и Микола Зерова аналогичные переводоведческие кафедры Львовского и Киевского национальных университетов).

2. Одна из секций постоянных всеукраинских переводоведческих конференций, организуемых этой кафедрой, могла бы носить название Москаленковских Чтений.

3. Отрадно, что под руководством проф. О. И. Чередниченко пишется диссертация о теоретико-критических идеях М.М.-переводоведа. Но деятельность М.М. многогранна, ее хватит на десятки молодых ученых. Было бы, на мой взгляд, уместно, если бы на упомянутых выше научных конференциях вручались почетные дипломы имени Михайла Москаленко за лучшие переводоведческие исследования нашей научной молодежи.

4. Не составлена сводная библиография работ М.М. – особенно неопубликованных проектов. Среди таких проектов могу назвать несколько. 1) Книгу русскоязычных переводов М.М. “10 украинских поэтов. XX век”. 2) Полностью переведенные на украинский язык и заново отредактированные несколько поэтических книг Гарсия Лорки. 3) Русскоязычную версию “Золотослова” (переводы с украинского и белорусского). 4) Русскоязычные переводы французских стихов Рильке. 5) Русскоязычные переводы французских стихов Пушкина. 6) Украиноязычные переводы серии литературно-критических и переводоведческих статей (в частности, моих, опубликованных в журналах “Всесвіт” (1972-1978, 1989-2003), “Ойкумена” (1991-1994), “Світо-Вид” (1992-1993) и др., – см. Приложение).

5. Эпистолярный М.М., а также его редакторские заметки и комментарии на полях рукописей. Они сами по себе могут стать темами отдельных исследований. Скажем, письма М.М. ко мне (1977-2005) составляют примерно 410 стр., – отчасти уже откомментированных мною в печати [7], отчасти еще нет [8]. Опубликовал уже маргиналии и письма М.М. “вокруг Данте” переводчик и переводовед, проф. Максим Стриха [3]. Судя по объему редакторской работы М.М., здесь можно ожидать ещё немало открытий.

6. Наконец, устное и письменное мемуарное, а также эпиграмматическое наследие М.М. (в краткой форме заменявшее иные пространные статьи “официальных” филологов) – тоже возможный предмет дальнейших исследовательских разысканий и осмыслений.

Закончить же свое сообщение хотелось бы тем, чем закончила я когда-то одну из своих статей о Миколе Лукаше. Михайло Москаленко, как и Микола Лукаш, не нуждается в копиистах и канонизаторах. Он нуждается в исследователях и продолжателях. Свое дело он сделал – подвижнически и артистически. На каком уровне продолжим это дело мы, – вопрос уже не к нему, а к нам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Москаленко, Михайло. Статті. Публіцистика. Спогади про Михайла Москаленка / Михайло Москаленко. Упоряд. М. Лабінський – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2011. – 544 с.
2. Новикова, Марина / “Дантівський” епізод Михайла Москаленка / Марина Новикова, Михайло Москаленко, Данте Аліґ’єрі // Михайло Москаленко, Статті. – С. 461-464.
3. Стріха, Максим. Чистому серцем (Михайло Москаленко в моєму житті й моєму архіві) / Максим Стріха, Михайло Москаленко, Статті. – С. 425-432.
4. [Лабінський М.] До біографії Михайла Москаленка / М. Лабінський, Михайло Москаленко // Михайло Москаленко, Статті. – С. 509-516.
5. [Лабінський М.] Короткий життєпис Михайла Москаленка / М. Лабінський, Михайло Москаленко // Михайло Москаленко, Статті. – С. 501-508.
6. Москаленко М. Н., Новикова М. О. Листування. 1977-2005 / М. Н. Москаленко, М. О. Новикова. – Особистий архів М. О. Новикової. – Рукопис. – 410 с.
7. Новикова, Марина. “Шекспірівський” епізод Михайла Москаленка / Марина Новикова, Михайло Москаленко, Вільям Шекспір // Шекспірівський контекст: 36. наук. статей / За загальн. ред. проф. Н. В. Торкут. – Вип. 3. – 2012 (друкується).
8. Новикова, Марина. “Тувімівський” епізод Михайла Москаленка / Марина Новикова, Михайло Москаленко, Юліан Тувім // Всесвіт. – 2012. – № 3-4 (друкується).

Додаток. Матеріали до бібліографії друкованих праць М. Н. Москаленка (1971-2009). Філологічні переклади.

1971. 1. Новикова, Марина. Англійський поет полюбивсь... / Марина Новикова, Джон Кітс, Василь Мисик (пер.) // Всесвіт. – №3. – С. 156-158. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 1971. 2. Новикова, Марина. Урок двох майстрів / Марина Новикова, Роберт Бернс, Самуїл Маршак (пер.), Микола Лукаш (пер.) // Всесвіт. – № 7. – С. 90-95. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1972. 1. Новикова, Марина. Книжка про живий перекладацький процес / Марина Новикова, Віктор Коптілов // Всесвіт. – 1972. – № 1. – С. 182-187. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 1972. 2. [Новикова, Марина]. Про високе мистецтво / Марина Новикова, Віктор Коптілов // Літ. Україна. – 1972. – 18.02. – № 14. – С. 3. [Підпис: Марія Олексієнко.] [Пер. українською Михайла Москаленка].

1974. 1. Новикова, Марина. Мисль працює, мисль бореться / Марина Новикова, Микола Бажан (пер.) // Всесвіт. – 1974. – № 10. – С. 180-191. [Пер. українською Михайла Москаленка. Там само – вірш Мікельанджело Буанаротті “Відповідь Ночі” в укр. перекладі Михайла Москаленка].

1975. 1. Новикова, Марина. Орфей і пекло / Марина Новикова, Райнер Марія Рільке, Микола Бажан (пер.) // Всесвіт. – 1975. – №. 12. – С. 172-178. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1977. 1. Новикова, Марина. Глибокий пошук / Марина Новикова, Василь Мисик (пер.) // Всесвіт. – 1977. – № 8. – С. 189-196. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1978. 1. Новикова, Марина. Контекст пам’яті / Марина Новикова, Пауль Целан, Микола Бажан (пер.), Лев Гінзбург (пер.) // Всесвіт. – 1978. – № 6. – С. 175-181. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1989. 1. Лукаш, Микола; Новикова, Марина [Інтерв’ю] / Микола Лукаш, Марина Новикова // Всесвіт. – 1989. – №. 1. – С. 149-152. 1989. 2. Новикова, Марина. Пригода з Робертом Бернсом / Марина Новикова, Роберт Бернс, Микола Лукаш (пер.), Самуїл Маршак (пер.) // Всесвіт. – 1989. – №. 1. – С. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1990. 1. Новикова, Марина. Хусточка / Марина Новикова, Г. Кочур (пер.) // Всесвіт. – 1990. – №. 12. – С. 130-135. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1991. 1. Новикова, Марина. Перекладацький світ Григорія Кочура / Марина Новикова, Григорій Кочур (пер.) // Кочур, Григорій. Друге відлуння: Переклади / Авт. передмови М. О. Новикова; Ред. М. Н. Москаленко / Г. Кочур (пер.), Марина Новикова

(передмова), Михайло Москаленко (ред.). – Київ: Дніпро, 1991. – 558 с. – С. 5-22. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1992. 1. Новикова, Марина. Міфосвіт Антонича / Марина Новикова, Богдан-Ігор Антонич // Сучасність. – 1992. – № 7. – С. 83-98. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 1992. 2. Новикова, Марина. Прасвіт українських замовлянь / Марина Новикова // Світо-вид. – 1992. – Число IV (VIII). – Київ-Нью-Йорк. – С. 107-109. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1993. 1. Новикова, Марина. Богдан-Ігор Антонич: “Велика гармонія” та “Зелена євангелія” / Марина Новикова, Богдан-Ігор Антонич // Світо-вид. – 1993. – Число III (XIII). – Київ-Нью-Йорк. – С. 105-107. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1995. 1. Москаленко, Михайло. Тисячоліття: переклад у Державі Слова [Передмова] / Михайло Москаленко // Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі: [Антологія] / Упоряд. та авт. передмови М. Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1995. – 521 с. – С. 5-38. [Фрагменти зі статей Марини Новикової подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

1996. 1. Москаленко, Михайло. Микола Лукаш / Михайло Москаленко, Микола Лукаш (пер.) // Зарубіжна література. – 1996. – Число 11. – С. 3., портр. [Фрагменти зі статей Марини Новикової подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

1998. 1. Новикова, Марина. Місія перекладача / Марина Новикова, Григорій Кочур (пер.), Микола Лукаш (пер.) // Зарубіжна література. – 1998. – Число 40. – С. 3., іл. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 1998. 2. Новикова, Марина. Міфосвіт Антонича / Марина Новикова (передмова), Богдан-Ігор Антонич // Богдан-Ігор Антонич. Твори. – К.: Дніпро, 1998. – 531 с. – С. 5-18. [Пер. українською Михайла Москаленка].

1999. 1. Гнідич, Тетяна. Перекладаючи Байрона / Марина Новикова (запис), Дж. Гордон Байрон, Тетяна Гнідич (пер.) // Всесвіт. – 1999. – № 4. – С. 114-120. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 1999. 2. Гнідич, Тетяна. Перекладаючи Зерова / Марина Новикова (запис), Микола Зеров, Тетяна Гнідич (пер.) // Всесвіт. – 1999. – № 4. – С. 113-114. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 1999. 3. Новикова, Марина. Тетяна Гнідич: повернення додому // Марина Новикова, Тетяна Гнідич (пер.) // Всесвіт. – 1999. – № 4. – С. 110-113. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 1999. 4. Рихло О. П. Творчість Едгара По в українському літературному контексті / О. П. Рихло, Едгар По, Павло Грабовський (пер.), Григорій Кочур (пер.), Г. Гордасевич (пер.), Максим Стріха (пер.) // Гуманітарний вісник. Серія “Іноземна філологія” (Проблеми сучасної зарубіжної літератури, проблеми сучасної лінгвістики). – Черкаси: Вид-во Черкас. пед. ун-ту, 1999. – Частина 3, розд. 1: Проблеми зарубіжної літератури. – С. 35-45. – [Зб. наук. праць; № 3] [Цитати зі статті Марини Новикової “Хусточка” (1990) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

2000. 1. Зорівчак, Роксолана. Художній переклад в Україні ХХ віку і буття нації: Спроба історично-літературного осмислення / Роксолана Зорівчак // Народна Воля. – 2000. – [4. I]. – 13.07. (Число 28); – (4. IV). – 20.07. (Число 29). [Цитати зі статті Марини Новикової “Перекладацький світ Григорія Кочура” (1991) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2000. 2. Лукаш, Микола; Новикова, Марина. Пригода: Бернс, Маршак, Лукаш / Микола Лукаш, Марина Новикова, Роберт Бернс, Самуїл Маршак (пер.), // Зарубіжна література. – 2000. – Число 8. – С. 1-2, 7-8. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2000. 3. Новикова, Марина. Пам’ять contra амнезія: [Про М. Зерова] / Марина Новикова, Микола Зеров (пер.) // Зарубіжна література. – 2000. – Число 14. – С. 3. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2000. 4. Новикова, Марина. Перекладацький світ Григорія Кочура: [Передмова] // Григорій Кочур Третє відлуння: Поетичні переклади / Упоряд. А. Кочур. – К.: Рада, 2000. – 551 с. – С. 9-28. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2000. 5. Новикова, Марина. Спокушення владою / Марина Новикова, Вільям Шекспір, Володимир Аносов (реж.) // Всесвіт. – 2000. – № 1-2. – С. 164-165; іл. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2000. 6. Новикова, Марина. “Шухлядний” цикл

Григорія Кочура // Марина Новикова, Григорій Кочур (пер.) // Всесвіт. – 2000. – № 3-4. – С. 154-155. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2000. 7. Сташенко Н. Українське літературне дисидентство 1960-1980-х років: Методичні вказівки до спецсеминару для студентів факультету україністики / Н. Сташенко. – Луцьк: Ред. відділ “Вежа” Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 20 с. [Посилання на передмову Марини Новикової “Перекладацький світ Григорія Кочура” (1991) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

2001. 1. Новикова, Марина. Уроки двох майстрів / Марина Новикова, Роберт Бернс, Микола Лукаш (пер.), Самуїл Маршак (пер.), // Урок української. – 2001. – № 7. – С. 20-25. [Пер. українською Михайла Москаленка].

2002. 1. Зорівчак, Роксолана. Концепція підготовки перекладачів в Україні у двадцять першому столітті / Роксолана Зорівчак // Наук. записки АН ВШ України. – Київ, 2002. – Вип. 4. – С. 67-76. [Посилання на статтю Марини Новикової подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2002. 2. Зорівчак, Роксолана. Художній переклад в Україні як чинник формування нації / Роксолана Зорівчак // Урок української. – 2002. – № 4. – С. 58-59. [Посилання на передмову Марини Новикової до антології перекладів Г. Кочура “Друге відлуння” (1991) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2002. 3. Рихло О. П. Відтворення мовностилістичних особливостей творів Е. А. По в українських перекладах / О. П. Рихло /: Дис. ... канд. філол. наук. 10.02.16 – перекладознавство / КНУ ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 211 с. [Цитати зі статей Марини Новикової про Г. Кочура (1990, 1991, 2000) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2002. 4. Стріха, Максим. Едгар Аллан По. “Ельдорадо”: Семінар 2 / Максим Стріха // Записки Перекладацької майстерні. 2000-2001 / Львівськ. нац. ун-ту ім. І. Франка. Центр гуманітарн. досліджень; Упоряд. М. Габлевич. – Львів: ВЦ Львівськ. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2002. – Т.2. – С. 36-54. [Посилання на передмову Марини Новикової “Перекладацький світ Г. Кочура” (1991) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2002. 5. Стріха, Максим. Український радянський переклад: П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, Борис Тен. Феномен В. Мисика, Г. Кочура, М. Лукаша: Лекція 7 / Максим Стріха Записки Перекладацької майстерні. 2000-2001 / Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. Центр гуманітарн. досліджень; Упоряд. М. Габлевич. – Львів: ВЦ Львівськ. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2002. – Т.2. – С. 83-112. [Посилання на статтю Марини Новикової про Миколу Бажана, Василя Мисика, Григорія Кочура, Миколу Лукаша, що були надруковані в часописі “Всесвіт” (1971-1978, 1989-2001), подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2002. 6. Nazaruk V. Dzieło życia Nryhorija Kochura: Z dorobku ukraińskiej szkoły przekładu artystycznego / V. Nazaruk // Recensja. Transfer. Przekład / Pod red. J. Koźbiała. – Warszawa, 2002. – Т.1. – S.151-169. [Посилання на статтю Марини Новикової, присвячені Г. Кочуру (1971-2001), подано польською, але за укр. перекладами Михайла Москаленка].

2003. 1. Зорівчак, Роксолана. Український художній переклад і буття нації: Спроба історико-літературного осмислення (Передмова) / Роксолана Зорівчак // Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939): Бібліогр. покажчик / За загальн. ред. О. Лучук, Т. Лучука; Наук. ред. Р. Зорівчак. – Львів: ВЦ Львівськ. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – С. 5-16. – (Укр. бібліографія. Нова серія; Число 13). [Посилання на передмову Марини Новикової “Перекладацький світ Г. Кочура” (1991) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2003. 2. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: Навч. посібник / Віктор Коптілов. – Київ: Юніверс, 2003. – 280 с. [Цитати та посилання на праці Марини Новикової, надруковані в часописі “Всесвіт” (1971-1978, 1989-2002), та її передмові до антологій перекладів Г. Кочура (1991, 2000), подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2003. 3. Новикова, Марина. Міфосвіт Антонича / Богдан-Ігор Антонич, Марина Новікова (передмова) // Богдан-Ігор Антонич. Вибране. – К.: Вид-во “Київська правда”, 2003. – С. 5-8. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2003. 4. Новикова, Марина. Міфосвіт “Кармен”: бик і Бог / Проспер Меріме, Марина Новикова // Всесвіт. – 20. 03. – № 5-6. – С. 125-138. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2003. 5.

Рихло О. П. Місце перекладів з Е.А. По у жанровій парадигмі віршових перекладів української літературної полісистеми / О. П. Рихло // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – № 586; Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації. – С. 163-168. [Посилання на статтю Марини Новикової “Хусточка” (1990) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2003. 6. Стріха М. Данте й українська література: досвід рецепції на тлі “запізнілого націєтворення” / Максим Стріха. – Київ: Критика, 2003. – 162 с. [Посилання на статті Марини Новикової (“Всесвіт”, 1971-1990), де наведено думки Г. Кочура та М. Лукаша щодо поставленої проблеми, подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

2004. 1. Лукаш, Микола; Новикова, Марина. Вино зелено:Бернс українською. [Інтерв'ю] / Роберт Бернс, Микола Лукаш, Марина Новикова // Зарубіжна література. – 2004. – Число 43. – С. 16-18, іл. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2004. 2. Микитенко О. Феномен “Всесвіту”: Історичний нарис: [Післямова] / Олег Микитенко // Журнал іноземної літератури “Всесвіт” у ХХ сторіччі: (1995-2000): Бібліогр. покажчик змісту / Уклад.: О. І. Микитенко, Г. І. Гамалій. – Київ: ВД “Всесвіт”, 2004. – С. 625-671. [Посилання на статті Марини Новикової (“Всесвіт”, 1971-1978, 1989-2000) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка.]. 2004. 3. Новикова, Марина. Пам'ять contra амнезія / Марина Новикова, Микола Зеров (пер.) // Родинне вогнище Зерових. – Київ, 2004. – С. 195-197. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2004. 4. Роксолана Зорівчак: Бібліографічний покажчик. Уклад.: Г. Домбровська та ін.; Наук. ред. О. Чередниченко, А. Содомора / Роксолана Зорівчак. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 368 с., іл. (Українська бібліографія. Нова серія; Число 17. Бібліографія вчених університету). [Посилання проф. Р. Зорівчак на праці проф. М. Новикової подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2004. 5. Стріха М. “Ельдорадо” Едгара По. Семінар під час міжнародної “Перекладацької майстерні” (Яремче, 21 липня, 2001 р.) / Максим Стріха // Пісні Нового Світу: Вірші поетів США та Канади / Упоряд. та перекладач М. Стріха. – Київ, 2004. – С. 36-56. [Посилання на аналіз перекладів Г. Кочура, зроблений Мариною Новиковою, подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2004. 6. Ткаченко С. Олександр Жомнір: Нові переклади з Емілі Дікінсон / С. Ткаченко // Ятрань. – 2004. – № 4. – С. 113-114. [Посилання на аналіз перекладів Г. Кочура, зроблені Мариною Новиковою, подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

2005. 1. Клименко Ж. В. Розкриття значення перекладної літератури як важливого чинника формування української нації / Ж. В. Клименко // Всесвітня література в середн. навч. закладах України. – 2005. – № 6. – С. 36-39. [Посилання на передмови Марини Новикової до антологій перекладів Г. Кочура (1991, 2000) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2005. 2. Лукаш, Микола; Новикова, Марина. Вино зелено: Роберт Бернс українською. [Інтерв'ю] / Марина Новикова, Микола Лукаш, Роберт Бернс // Новикова, Марина. Міфи та місія / Марина Новикова. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 66-71. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 3. Новикова, Марина. З мови вічності: переклади Св. Кирила та Св. Мефодія / Марина Новикова // Марина Новикова. Міфи та місія. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 9-10. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 4. Новикова, Марина. Хусточка: Г. Кочур / Марина Новикова // Марина Новикова. Міфи та місія. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 27-39. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 5. Новикова, Марина. Повернення додому: діалог із Т. Гнідич / Марина Новикова // Марина Новикова. Міфи та місія. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 60-65. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 6. Новикова, Марина. Міфосвіт Бернса: шлях та шлюб / Марина Новикова // Марина Новикова. Міфи та місія. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 86-96. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 7. Новикова, Марина. “Кармен”: бик і Бог / Марина Новикова // Марина Новикова. Міфи та місія. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 181-198. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 8. Новикова, Марина. Міфосвіт “Макбета”: володарі та відьми / Марина Новикова // Марина Новикова. Міфи та місія. –

К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 296-300. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 9. Новикова, Марина. Міфосвіт Антонича: біос та етос / Богдан-Ігор Антонич, Марина Новикова // Марина Новикова, Міфи та місія / Марина Новикова. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 301-316. [Пер. українською Михайла Москаленка.]. 2005. 10. Новикова, Марина. Зелена евангелія: від Ф. Прокоповича до М. Зерова / Марина Новикова // Марина Новикова. Міфи та місія. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с. – С. 372-387. [Пер. українською Михайла Москаленка]. 2005. 11. По. Е. А. Крук: [Урив. з вірша]: Пер. з англ. / Е. А. По // Verse Translation. A Manual for Translation Studies Workshops. [Переклад вірша]: Навч. посібник для перекладознавчих семінарів / Уклали: Л. А. Комарницька, О. Я. Івасюк; Наук. ред. О. Д. Огуй. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 167-168. [Аналіз версії Г. Кочура, зроблений Мариною Новиковою, подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2005. 12. Сучасники – про Миколу Лукаша: Дайджест прижиттєвих публікацій; Уклад. Б.І. Черняков / Микола Лукаш, Б.І. Черняков (уклад.) // К.: Академія наук вищої школи України, Відділення масової комунікації, 2005. – 87 с., портр. – (Кролевець і Кролевеччина; Вип. 7) / [Посилання на наук. праці Марини Новикової про М. Лукаша подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2005. 13. Черняков Б. І. Микола Лукаш у перекладознавчій критиці: Хроніка прижиттєвих публікацій / Борис Черняков, Микола Лукаш, Марина Новикова. – К., 2005. – Частина 2 (1970-1989). – С. 12-13. – (Кролевець і Кролевеччина; Вип. 6, частина 2). [Фрагменти зі статей Марини Новикової про М. Лукаша, надруковані у часописі “Всесвіт”, подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

2006. 1. Зорівчак, Роксолана. У духовно-культурному полі Григорія Кочура / Роксолана Зорівчак // Григорій Кочур: Біобібліограф. покажчик: У 2 ч. Частина 1. / Уклад. Г. Домбровська, З. Домбровська; Наук. ред., авт. передмови Р. Зорівчак. – 2-е вид., допрац. і доповн. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. – 264 с., іл. – (Українська бібліографія. Нова серія; Число 21, частина 1). [Посилання на наук. праці Марини Новикової про Г. Кочура подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].

2009. 1. Зорівчак, Роксолана. Микола Зеров і Григорій Кочур / Роксолана Зорівчак // Протей: переклад альманах / Народна. укр. академія; [Редкол. О. А. Кальниченко (голов. ред.) та ін.]. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – Вип. 2. – 640 с. – С. 424-431. [Посилання на наук. праці Марини Новикової про М. Зерова та Г. Кочура подано в укр. перекладі Михайла Москаленка]. 2009. 2. Черноватий Л. М., Карабан В. І., Черняков Б. І., Новикова М. О., Некряч Т. Є., Венгренивська М. А., Савчин В. Р. Кальниченко О. А. Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: Біографічно-бібліографічний та мистецький нарис. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 445 с. [Посилання на наук. праці Марини Новикової про М. Лукаша (1971-1978, 1989-2008) подано в укр. перекладі Михайла Москаленка].